

ZAMONAVIY TEATRNING YANGI USLUBLARI: IMMERSIV TEATR VA UNING ASOSIY TENDENSIYALARI

Sardor Shuxratjonovich Mannonov
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy teatr san'atining yangi yo'nalishlaridan biri - immersiv teatrning mohiyati, shakllanish jarayoni va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Asarda dunyo teatrida keng qo'llanilayotgan innovatsion texnologiyalar, interaktiv uslublar hamda yangi mavzu va g'oyalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, chet davlatlarda sahnalashtirilgan turli immersiv spektakllar misolida ularning badiiy va texnologik yangiliklari tahlil etiladi. Maqola yakunida immersiv teatrning istiqbollari, yangi sahna shakllarini rivojlantirish yo'nalishlari hamda bu borada amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar yuzasidan tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: immersiv teatr, zamonaviy teatr, innovatsion texnologiyalar, interaktiv tomosha, teatr tajribasi, sahna shakllari, teatr san'ati, tomoshabin ishtiroki, 3D mapping uslubi, gologramma, Dolby Digital, Atomas Digital

NEW STYLES OF CONTEMPORARY THEATRE: IMMERSIVE THEATRE AND ITS KEY TRENDS

Sardor Shukhratjonovich Mannonov
Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Abstract: This article analyzes the essence, formation process, and development trends of one of the new directions in contemporary theatre art - immersive theatre. The study examines innovative technologies, interactive methods, and new themes and ideas that are widely used in the global theatre scene. Using examples of various immersive performances staged abroad, the paper explores their artistic and technological innovations. In conclusion, the article outlines the prospects for the development of immersive theatre, the advancement of new stage forms, and provides recommendations for further progress in this field.

Keywords: immersive theatre, contemporary theatre, innovative technologies, interactive performance, theatrical experience, stage forms, theatre art, audience participation, 3D mapping technique, hologram, Dolby Digital, Atomas Digital

O'zbek teatri qadimdan kuchli ijrochilarga ega bo'lgan. Aktyorlik mahoratining turli yo'nalishlari asrlar davomida ustozdan shogirdga o'tish an'anasi asosida yashab kelgan va rivojlangan. O'zbek an'anaviy teatri ijrochilarining qobilyatlari va ijodiy

faoliyatlari, ular yaratgan obrazlar, keng tarqalgan uslublar haqidagi umumiy tasavvurlarimiz o'zbek san'atshunos olimlarining asarlari orqali shakllanadi.

1914-yildan bugungi kunga qadar faoliyat yuritib kelayotgan o'zbek teatri mavqeini esa uning avangard rejissorlarining shoh asarlari, taniqli va atoqli buyuk aktyorlar, tarixiy ijrochilar va bugun ham faoliyat yuritayotgan yosh artist va rejissyorlar fonida ko'z oldimizga keltirishimiz mumkin.

Bugungi kunda O'zbek teatri eski va yangi avlod vakillarining ijodlari evaziga rivojlanishga harakat qilmoqda. Turli eksperimentlarga qo'l urilmoqda va aytish mumkinki ularning orasida haqiqatdan ham shuxrat qozongan, na'munali va tomoshabinlarko'nglidan joy olayotgan sahna asarlari yo'q emas. Biroq dunyo teatrlarida kechayotgan turli o'zgarishlar, yangi texnologiya va tendensiyalar, jahon teatrlari erishayotgan yutuqlar bugungi o'zbek teatrining istiqbol yo'llarini, xususan rivojlanishi uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan turli vazifalarni belgilab bermoqda.

Jahon teatri bugun turli tuman uslublar evaziga o'z g'oyalarini tomoshabinlarga singdirmoqda. Ayniqsa g'oya, aktyorlik ijrosi va spektakllarning xilma-xil shakllaridan tashqari mahsus effektlar, texnologiyalar va ovoz va shoqvqin boyicha qilinayotgan yangi ixtirolar tomoshalarini yangi darajaga olib chiqmoqda. Yuqoridagilar evaziga spektakllarning ta'sir kuchi yanayam oshib bormoqda.

Ana shunday yangi uslublarda biri bu immersiv teatrdir. Immersiv teatr bu zamonaviy interaaktivteatrning yangi shakllaridan bo'lib, unda tomoshabinlar spektakl voqealari olamiga kirib ketishlari maqsad qilingan.

Immersiv teatrning an'anaviy teatrdan farqi shundaki, mahsus teatr sahnasi ishtirokisiz tomoshabin bevosita aktyorlar ijrosini va voqeani kuzatadi. Bunda ko'pincha ma'lum bir joylashuv - tarixiy ahamiyatga ega arxitektura, tabiiy joy (tog' yon bag'ri, ko'l va h/k) yoki keng ko'lamli maydonlardan foydalanish, yoiniki kichik bir xona ichida yaratilgan mahsus joy orqali ma'lum atmosfera yaratiladi, Bundan ko'zlangan maqsad esa tomoshabinlarni aktyorlar bilan muloqot qilishi va ularning atrofidagi narslar bilan (interaktiv) munosabatda bo'lish imkonini beradi va shu yo'l bilan to'rtinchi devor buziladi.

Teatrshunos Elizavet Layner immersive teatr haqida shunday deydi: Immersiv teatrnı tomosha qilish orqali siz nafaqat aktyorlar ijrosini kuzatishingiz, odatiy tarzda voqealarni shunchaki tomosha qilshingiz, balki ma'lum bir holatda ularni yaqindan tinglashingiz, his qilishingiz va ular bilan birgalikda turli hodisalarni boshdan kechirishingiz mumkin. Bu esa sizdan olisdagi muhitni ham sizning oldingizga olib kelish imkonini beradi. Immersiv tomoshalar bu - g'ayrioddiy voqealar haqida gapiradi.

Ingliz tilidan "xayajonli" deb tarjima qilinuvchi immersive so'zi mavjudlik effektini yaratish aniqrog'i immersion so'zidan olingan. Bu esa "olamiga kirish", "cho'milish", yoki "g'arq bo'lish" ma'nolarida keladi.

Odatiy spektakllarda aktyorlar teatr sahnasida rol ijro etadilar. O'z navbatida teatr zalida o'tirgan tomoshabinlar esa spektakl rejissyorining ular uchun tayyorlagan sahnalarini tomosha qilishdi. Zamonaviy taetrning yangi uslubi bo'lgan immersiv tomoshalar yordamida esa tomoshabin qanday va qanday tartibda tomosha qilishni o'zi hal etadigan spektakllar dunyoga kela boshladi. Ba'zan hatto sahna yo'q, aktyorlar siz bilan muloqot qilishadi, sizga tegib ko'rishadi, spektakl davomida sizni ba'zan ishtirokchiga aylantirishadi, spektaklda tomoshabinning barcha sezgilari ishtirok etadi. Nafaqat aktyor balki tomoshabin ham Stanislavskiy talab etgan asosiy elementlar: ko'rish, eshitish, hid va ta'm bilish kabilarni his etadi. Ba'zi detallarga teginish orqali voqeaharoratini his qiladi.

Teatrshunoslar immersiv teatrni asosan ikki qismga bo'ladilar.

Bular environment va piromenade. Enviroment bu ingliz tilidan tarjima qilinganda atrof-muhit ma'nosini bildiradi. Demak bu yerda o'z-o'zidan ma'lumki tomoshabin uchun mahsus muhit yaratiladi. Bu fabrika, qurilayotgan binolar, kanal qirg'oqlarida, savdo markazlarida, yodgorliklarda va muzeylarda bo'lishi mumkin. Tomoshabinning vazifasi esa atrof muhitni voqeaga hos tarzda o'rganish, his qilish orqali syujetni ochishdir. Ikkinchisi promenade (fransuz tilidan tarjima qilinganda "yurish" degan ma'noni bildiradi vabunda ekskursiya, kvest yoki sayohat shakli qo'llaniladi. Bu yerda tomoshabinning vazifasi rejissyor tomonidan tayyorlangan mahsus marshrut bo'ylab yurish va voqealar ketma-ketligini bilishdir. Yuqoridagi ikki turda ham tomoshabin passiv kuzatishdan olib chiqilib, unga sodir bo'layotgan voqealarning faol ishtirokchisi roli yuklatiladi.

Hozirgi vaqtda juda ko'plab davlatlar ushbu uslubni qo'llab ko'rishmoqda va ushbu uslubdagi anchagina muvaffaqiyatli tomoshalar paydo bo'lmoqda. Sharqiy Osiyo davlatlari, Yevropa va rivojlangan Arab mamlakatlari ham zamonaviy teatrning yangi uslublari orqali tomoshabinlarni hayratga solishmoqda. Shu o'rinda asosli savol tug'iladi. Immersiv teart qanday yangi uslublari va texnologiyalar orqali tomoshabinlarga ta'sir qilmoqda.

Birinchidan makon va mahsus muhit. Masalan Dubaydagi La perle (marvarid), Xitoy xalq respublikasidagi Everlasting sorrow (abadiy qayg'uhikoyasi), Impression west lake (g'arbiy ko'ltaassurtolari) kabi spektakllarda tomoshabin teatr binosiga emas voqealar bo'ladigan maydonga tashrif buyuradi. Masalan La perle spektakli voqealari suvostidan marvarid olib chiquvchilar tarixini ochib beradi. Rejissyor buning uchun har bir seansda ikki million yeti yuz ming litr suv ishlatadi. Voqealar bino ichiga mahsus qurilgan kishik suv havzasi atrofida ro'y beradi.

"G'arbiy ko'l taassurtolari" spektaklida esa 1000 ga yaqin aktyor suv ustida rol oynaydi. Bu spektaklda ham juda ko'plab yangi texnologiyalardan foydalanilgan.

"Abadiy qayg'u hikoyasi" spektaklida esa voqealar yirik qasr va tarixiy davlat ramzi bo'lgan bino atrofida kechadi. Urush va ko'plab tabiiy hodisalar ham jonli va

ishonarli tarzda tomoshabinga namoyish etiladi. Xitoy xalq respublikasida namoyish etilgan "Zilzila" spektakli ham shular jumlasidandir.

Immersiv teatrning yorqin ko'rinishini biz Fransiyaning Nant shahrida faoliyat yuritadigan "Puy de fue" tematik bog'ida ko'rishimiz mumkin. O'rta asrlar uslubida qurilgan bog' faqat teatrlashtirilgan tomoshalar qoyadi. U yerda jami 27 ta mavzuni o'z ichiga olgan shou spektakllar bo'lib, har biri uchun alohida voqealar roy beradigan makon barpo etilgan. Masalan, "Gladiator" tomoshasi tomoshabinni xaqqoniyligi evaziga hayratga soladi. Jangchi otlar, aravalar, yo'lbarslar bilan janglar, ommaviy sahnalar, olovlar va obektlarning portlash va buzilishlari kabi mahsus effektlarning ta'siri tomosha mavqeini butunlay oshiradi. Puy de fue hozirda dunyoning eng mashxur va na'munali tomoshalar taqdim etadigan maskaniga aylanib ulgurgan.

Ikkinchidan, yangi texnologiyalardan biri bu voqeaga mos hid berish. Xitoy xalq respublikasining Hanjou viloyatida namoyish etiladigan "West like impression show on the water" spektakli, BAA ning Abu Dabi shahridagi "Warner brothers" istirohat maskanidagi fantastik tomoshalarda, Shanxaydagi Disneyland majmualarida tomoshabinlarga taqdim etiladigan bir qancha shou dasturlarida voqeaga qarab, bo'yinga taqiladigan mahsus apparat yordamida tomoshabinga hid uzatiladi. Ba'zan tomoshabin voqeaga muvofiq, makonga mos tarzda gullarni, qorni, tabiatning yoqimli hidlarini sezsa, ba'zan hayvonlar, badboy joylar, ajdaho va hokazolarning ham hidlarini his qilishiga to'g'ri keladi.

Uchinchidan, mahsus effektlar. Dunyo teatrlarining deyarli barchasi bugungi kunda mahsus effektlardan jadal tarzda foydalanmoqda. Bu 3D mapping, gologramma, turli vizual effektlar, olov, suv va boshqalardir. Bularning barchasi tomosha sifatini oshiribgina qolmay tomoshabinlarga qo'shimcha his hayajon, "ekshn" taqdim etmoqda.

To'rtinchidan, ovoz va mahsus shovqinlar. Hozirgi vaqtda O'zbekiston teatrlarida "Dolby digital" sistemasi mavjud emas. Dolby digital teznologiyasi bu to'rt tarafdin va tomoshabin tepasidan eshitiluvchi ovoz va shovqinlardir. Ya'ni bunda, voqeaga baland ovozlari 5 ta karnaylar yordamida turli joylardan tomoshabinga eahitiladi. Aytaylik, ustringizda samalyot uchib o'tadigan bo'lsa, siz uning ovozini aynan tepa tarafdagi karnaydan eshitasiz. Dolby digital texnologiyasini O'zbekistondagi bir necha xususiy kinoteatrlarda ko'rishimiz, aniqrog'i eshitishimiz mumkin. Biroq, xozircha teatrlarimizda bu texnologiyadan foydalanish haqida bilim va tasavvur mavjud emas. Ammo, dunyo teatrlarining aksariyati allaqachon "Atomos digital" texnologiyasidan foydalanishga o'tib bo'ldi. Tushuntirish uchun, bu texnologiyada teatr binosining turli 22 tarafiga mahsus karnaylar o'rnatiladi va voqeaga mos ovoz, musiqa va shovqinlar eshtiriladi. AQSh ning Filodelfiya shtatidagi "Sight and sound" (eshitish va ko'rish) teatri bunga yaqqol misol bo'la oladi. Ushbu teatr spektakllarining mavzusi

payg'ambarlar hayoti va ular ko'rsatgan mo'jizalarga bag'ishlangani uchun ham tomoshabin jonli tarzda sahnada haqiqiy mo'jizani ko'radi.

Beshinchi jihat bu tomoshalarning mavzu va g'oya masalasi. Ko'plab chet el teatrlari bugungi kunda o'z yurti tarixni ochib berish, turistlar va mahalliy aholiga milliy obrazlarini tanishtirish va ular qilgan qahramonliklarni innovatsion texnologiyalar va yangi tendensiyalar orqali tomoshabinlarga singdirishga urinmoqda. Bugungi kunning yangi teatri tomoshabinlarga voqeani o'zi tushunishi, fikrlashga qo'yib berishi bilan ahamiyatlidir. Yangi uslublar orqali boyitilgan tomoshalar surat-maromi tomoshabinga his hayajon va katta taassurotlar taqdim etmoqda.

Yurtimizda ham yuqoridagi kabi uslublatni sinab ko'rish, yangi va innovatsion texnologiyalardan foylangan holda yangicha spektakllarni dunyoga keltirish uchun qiyudagi ishlarniamalga oshirish kerak deb oylayman:

1. Investorlarni jalb qilish va shartnomalar tuzish.
2. Biznes rejaga aylantirish.
3. Mutahassislar tayyorlash, ularni chrt elda o'qitish va malakalarini oshirish.
4. Yangi ta'lim yo'nalishlarini ochish.
5. Yaratilgan yangi tomoshalarning targ'iboti va reklamalari orqali huxrat qozonishini ta'minlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yuhui, T., Zairul Anuar Md. Dawam, & Shariffudin Zainal. "Immersive theatre: A comprehensive review and future direction." Pakistan Journal of Life and Social Sciences, 22 (2024), s. 1-8.
2. Chen, Sirui. "Research of Immersive Theatre from Audience Perspective." Journal of Education, Humanities and Social Sciences.
3. Emin Toksöz. "3D Projection Mapping as a Common Visual Design Application of Contemporary Art, Advertising and Entertainment Industry." 8gen-ART Journal, s. (2023).
4. Radwa Mohamed Abd Elhamed Elashmawy. "The Use of Historical Architecture in Interactive Performances Using the 3D Projection Mapping." Journal of Arts & Architecture Research Studies, Vol. 1, Issue 2, 2020.
5. Idrovo, Rene. "Dolby Atmos: A Breakthrough in Cinema Sound?" International Journal on Stereo & Immersive Media, Vol. 8, No. 1 (2024/2025).